

KOOPERASIYA ƏLAQƏLƏRİ AQRAR SEKTORUN İNKİŞAFININ ƏSASI KİMİ

Xəyalə Qəmbər qızı Xəlilova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin doktorantı

xayala.xalilova@mdu.edu.az

Xülasə

Müasir dövrdə kənd təsərrüfatı sahəsində kooperasiya münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri aktualıq kəsb edir. Bu baxımdan aqrar sektorda istehsalçılar üçün kooperativ olaraq birləşməyin üstün cəhətlərinə nəzər salınmışdır. Azərbaycanın kənd təsərrüfatında kooperasiyasının inkişafını müəyyən edən qanunverici bazanın yaradılmasında mövcud yeniliklər kifayət qədərdir. Həmçinin, aqrar sektorda kooperativlərdəki mövcud vəziyyət təhlil edilmişdir. Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı kooperativlərinin mövcud fəaliyyətinin genişləndirilməsi imkanları müəyyən olunmuşdur.

***Açar sözlər:** kooperasiya münasibətləri, kooperativ, iqtisadi inkişaf, istehsal, gəlir, kənd təsərrüfatı*

Giriş

Aqrar sektor ölkə iqtisadiyyatının vacib sahələrindən biridir. Eyni zamanda əhalinin ərzaq təminatının ödənilməsində və təhlükəsizliyin təmin olunmasında böyük əhəmiyyəti var. Həmçinin regionların həm sosial, həm də iqtisadi inkişafında xüsusi yer tutur. Bu səbəbdən aqrar sektordakı potensial imkanlardan əlverişli formada istifadə olunması vacib məsələlərdəndir. Eyni zamanda aqrar təyinatlı təbii ehtiyatlardan, iqtisadi resurslardan tam və səmərəli şəkildə istifadə olunması müasir dövrün aktual tələblərindəndir. İqtisadiyyatımızın digər sahələrindəki kimi, aqrar sektorda da məqsədlərin birlikdə həyata keçirilməsinin və daha yaxşı nəticələrin əldə olunmasının ən mükəmməl üsulu səmərəli əməkdaşlığa əsaslanır. Bu isə kooperasiya əlaqələrinin yaradılması ilə mümkündür. Kooperasiya əlaqələri – ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinə mənsub resursların könüllü birləşdirilməsidir. Kooperasiyaya əsaslanan əlaqələr aqrar sahədə məhsul istehsalı, tədarükü, emalı, saxlanması və istehlakçılara çatdırılması istiqamətində iqtisadi fəaliyyətin, sahədaxili bölmələrin bir-birinə yaxınlaşması, uzlaşdırılması, həmçinin bir-birinə istehsal və iqtisadi cəhətdən uyğunlaşdırılması prosesidir. [2]

Ədəbiyyata baxış

Kooperasiya (lat. *cooperatio* – *əməkdaşlıq*) ictimai təsərrüfat formalarından biridir. Birlikdə məqsədləri reallaşdırmaq üçün iştirakçı tərəflərin səylərini və resurslarını könüllü surətdə birləşdirməsidir. Müstəqil təsərrüfatların inkişafı əsasında formalaşan bazar münasibətləri bir çox xüsusiyyətlərlə səciyyələnir. Belə ki, bazar iqtisadiyyatının müasir şəraitində istehsal münasibətlərinin yeni formalarının yaranması və düzgün inkişafının təmin olunması olduqca vacibdir. Mütəmadi inkişaf yolunu seçən ölkələrdə effektiv iqtisadi əlaqələrin yaranması forması kimi kooperasiya münasibətləri meydana çıxır. Beləliklə, kooperasiya əlaqələrinin formalaşdırılması həm bazar münasibətlərinin, həm də davamlı inkişafın əsas tələblərindəndir.

ABŞ və Avropa ölkələrində kooperasiya münasibətləri geniş inkişaf etmiş və şox uğurlu nəticələr əldə olunmuşdur. Bu ölkələrdə kooperasiya kənd təsərrüfatının ümumi strukturunda layiqli yer tutur. Azərbaycanda son dövrlərdə aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə dövlətin diqqəti artırılmışdır.

2016-cı ildə “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Qanun qəbul edilmişdir.

2017-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərində fəal iştirak edir. Son dövrlərdə dövlət tərəfindən kooperasiyanın inkişaf etdirilməsinə xüsusi qayğı göstərilir. Aqrar sektorun tənzimlənməsi sahəsində dövlətin qəbul etdiyi sənədlərin böyük əksəriyyətində kooperasiya əlaqələrinin inkişaf istiqamətləri əsas prioritetlər sırasındadır.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” təsdiq edilmişdir. Strateji Yol Xəritəsinin başlıca prioritetləri kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının davamlılığı və ona təsir göstərən amillər əsasında müəyyən edilmişdir. Bu prioritetlərin də 2.3 bəndi “Kənd təsərrüfatında fermer tərəfdaşlığının formalaşdırılması və kooperasiyanın inkişafı” adlanır. [1] Müvafiq prioritetə əsasən aqrar sektorda kooperasiyanın inkişaf etdirilməsi sahəsində dövlət dəstəyinə əsaslanan mexanizmlərin tətbiqini özündə əks etdirən təkliflərin hazırlanması aidiyyəti dövlət qurumlarına həvalə olunub:

- emal müəssisələrinin stimullaşdırılmasında güzəştli kreditlərdən istifadə etməklə müqaviləyə əsaslanan kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi;
- aqrar sektorda kooperativlərin inkişaf etdirilməsində xüsusi qrant proqramların hazırlanması və reallaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının sahəvi və regional potensialının artırılması məqsədilə qrant proqramlarının həyata keçirilməsi,
- dövlət dəstəyinə əsaslanan müxtəlif layihələrinin istehsalçı birlikləri vasitəsi ilə həyata keçirilməsi və s.

Aqrar sahənin inkişaf perspektivləri

Məlumdur ki, aqrar sahənin inkişafını təmin edən şərait və mövcud imkanlar olduqca müxtəlifdir. Bu səbəbdən kənd təsərrüfatının inkişaf strategiyasının hazırlanması üçün konkret ərazilərin potensialını qiymətləndirmək lazımdır. Belə ki, aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi yalnızca inteqrasiya olunmuş bir yanaşmanın hesabına mümkün ola bilər. Əhaliyə lazım olan miqdarda və keyfiyyətdə ərzaq məhsulları istehsal etmək və əhalinin tələbatını ödəmək kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişaf etdirilməsinin əsas məqsədidir. Bu baxımdan aqrar təsərrüfatın istehsalçılarının istehsal vasitələrinə, emalçılarına isə istehsalə lazım olan xammal tələbatının təmin olunmasında kooperativlər xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kiçik mülkiyyət sahibləri həm ölkə daxilində, həm də dünya miqyasında böyük müəssisələrlə rəqabət aparır. Rəqabət fəaliyyət üçün sabit şəraitin təmin olunması kooperasiyanın əsas hədəfidir. İri aqrobiznes təsərrüfatlarında resursların səmərəli istifadəsi hesabına bazarlara bərabər çıxış imkanları genişlənir və istehsal olunan məhsul daha rəqabətqabiliyyətli olur. Kiçik təsərrüfatlarda isə qeyd edilən imkanların məhdud olması onların birlikdə fəaliyyətinin vacibliyinə gətirib çıxarır.

Məhsulun keyfiyyəti və qiyməti rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən başlıca faktorlardandır. Daxili bazarlarda qiymətin alıcılıq qabiliyyətindən asılı olduğu məqamlarda məhsulun keyfiyyəti faktoru qıraqda qalır. Amma məlumdur ki, xarici bazarlara çıxmaqda qiymət amili kimi, keyfiyyət amili də başlıca şərtidir. Buna isə fermerlərin birlikdə fəaliyyət göstərməsi ilə nail olmaq olar. Yəni rəqabət qabiliyyətinə malik məhsulun yaradılmasını onların müştərək fəaliyyəti hesabına əldə etmək olar.

“Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Qanunda göstərilir ki, aqrar sektorda kooperativlərin təşkil olunması və fəaliyyət göstərməsi bir sıra prinsiplər əsasında həyata keçirilir.

- Sərbəst fəaliyyət göstərmək və müstəqillik, könüllülük, demokratik əsaslarla idarə olunma, üzvlərin kooperativin fəaliyyətində eyni əsaslarla iştirakı. [4]

Respublikamızda aqrobiznes fəaliyyəti göstərən iri şirkətlər kifayət qədərdir. Böyük aqrobizneslə rəqabət mühitində xırda kənd təsərrüfatı istehsalçılarının dəstəklənməsi və onları yaşatmağın üsullarından biri kənd təsərrüfatı kooperasiyasıdır. Kənd təsərrüfatı kooperativi kənd təsərrüfatı istehsalçıları tərəfindən könüllü üzvlük əsasında yaradılan bir təşkilatdır. Təşkilatın əsas amalı kooperativin üzvlərinin maddi və başqa ehtiyaclarının təminatı üçün əmlak paylarını birləşdirməsidir. Kooperativ üzvləri fiziki və hüquqi şəxslər ola bilər. Kooperativ nizamnaməsinə müvafiq olaraq müəyyən edilmiş miqdarda və qaydada iştirak payı əldə edən namizədlər səsvermə

hüququ əsasında kooperativə qəbul olunur. Xırda təsərrüfatların bu cür birləşməsi onlara böyük təsərrüfatlarla rəqabət aparmaq imkanı verə bilər. [3]

Kooperasiyanın istehsalçı, kənd təsərrüfatı və istehlakçı kimi növləri var.

İstehsalçı kooperativlərinə eyni məhsulun istehsalı ilə məşğul olan bir neçə ailə-kəndli təsərrüfatının birliyini misal göstərmək olar. Onlar biryerdə istehsal edəcəkləri məhsulları emal etmək məqsədilə lazımi avadanlıqları əldə edirlər. Daha sonra yeni məhsul istehsalına başlamaq üçün əlavə işçiləri işə qəbul edirlər. Bu isə yeni müəssisənin yaradılması əsasında kəndliyə aid olan kooperativdir. Fermerlər istehsal etdikləri məhsulu yeni yaradılan müəssisəyə təhvil verməlidir. Beləliklə, dəyər zəncirində yeni məhsul alır və topdansatış imkanı əldə edirlər. Kooperativ üzvlərindən ən çox səhm sahibi kimdirsə, qərar qəbulu prosesində üstünlük də ona məxsus olur. Aqrobiznes təsərrüfatlarında nəqliyyat xidmətlərinin və başqa infrastruktur xərclərinin maliyyələşdirilməsi əldə olunan gəlirlərin əksər hissəsini təşkil edir. Bu səbəbdən belə təsərrüfatlarda fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyi azalır. Bu sektorda iri aqrobiznes təsərrüfatlarında inhisarçılıq meyli olur ki, o da ümumilikdə iqtisadi inkişaf üçün mənfi təsirlərlə nəticələnir. Xırda təsərrüfatların biryerdə göstərdikləri fəaliyyətlərində isə oxşar çətinliklər yaşanmır.

İstehlakçı kooperativləri müxtəlif funksiyaları reallaşdırma bilər:

- məhsulların emal olunması, onların saxlanması və marketinqi, gübrələrin, yemlərin və toxumların alınması, həmçinin üzvlərinə borc vermək.

İstehlakçı kooperativin üzvlərinin onun fəaliyyətində iştirakı olduqca məqsədəuyğun hesab olunur. İstehlakçı kooperativləri qeyri-kommersiya təşkilatları olub, fəaliyyətin növlərinə görə fərqlənirlər:

- emalı, satışı (ticarəti), xidməti, təchizatı, tərəvəzçiliyi, bağçılığı, bostançılığı, heyvandarlığı, kredit, sığorta və qanun çərçivəsində təsis edilən başqa kooperativləri misal göstərmək olar.

Aydın görünür ki, hər bir istehlakçı kooperativi fərqli istiqamətlərdə fəaliyyətlə məşğuldur. Müasir dövrdə aqrar sahədə kənd təsərrüfatı məhsullarını istehsalı üzrə ixtisaslaşan kooperativlər üstünlüyə malikdir.

Nəticə

Araşdırmalar təsdiqləyir ki, aqrar sektorda kooperativlərin və kooperasiya münasibətlərinin başqa ictimai və xüsusi mülkiyyətə əsaslanan strukturlarla müqayisədə bir çox üstün cəhətləri var. Belə ki, kollektivin sərvətlərindən fərdi qaydada faydalanmaq şansı kollektiv təsərrüfatlarda daha yüksəkdir. Bu, həm də onunla əlaqəlidir ki, kooperativlər başqa təsərrüfat subyektləri ilə müqayisədə, bəzi əlamətlərinə görə daha çox xüsusi xarakterə malikdir. Bazar münasibətlərinin formalaşdığı müasir şəraitdə xüsusi mülkiyyətçi statuslu kooperativlərin müştərək fəaliyyəti genişləndikcə bazarın iqtisadi konyukturundakı dəyişikliklərə cəld və əlverişli reaksiya vermək şansı da artmış olur. Həmçinin, bazar münasibətləri dövründə yeni istehsal əlaqələrinin yaradılması, sərfəli iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılması və düzgün inkişafının təmin edilməsi xüsusilə lazımdır. İqtisadiyyatımızın fərqli sahələrindəki kimi, aqrar sektorda da qarşılıqlı fəaliyyətin reallaşdırılması və çox uğurlu nəticələrin qazanılması kooperasiya münasibətləri ilə mümkündür. Bu isə iştirakçıların sərfəli əməkdaşlığını nəzərdə tutan və müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin öz resurslarını könüllü surətdə birləşdirməsi ilə nəticələnən kooperasiya münasibətlərinin qurulmasına əsaslanır. Çünki kooperasiya əsasında iqtisadi inteqrasiya və kooperasiya münasibətləri aqrar sektorda müxtəlif fəaliyyətlərin uyğunlaşdırılması proseslərini əhatə edir: məhsulların istehsalı, tədarük edilməsi, emal olunması, saxlanması və istehlakçılara çatdırılması, sahədaxılindəki bölmələrin bir-birinə yaxınlaşdırılması, uzlaşdırılması, habelə istehsal baxımından və iqtisadi tərəfdən bir-biri ilə uyğunlaşdırılması.

Ən vacibi də odur ki, bu sadalananlar müxtəlif təsərrüfatlara torpaqdan, texnikadan və başqa resurslardan birlikdə istifadə etməyə şərait yaradır ki, bu isə yekun olaraq daha sərfəlidir. Bu cür münasibətlərin yaradılması nəticəsində məhsuldarlıq arta, məhsulun keyfiyyəti yüksələ bilər, həmçinin məhsul istehsalı arta bilər və ehtiyatlardan sərfəli istifadə olunmasına nail olunur. Bu isə bir daha aqrar sektorda kooperasiya münasibətlərinin formalaşdırılmasını zəruri bir prosesə çevirmişdir

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”
2. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı”
3. Quliyev E.A. Aqrar iqtisadiyyat. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı: “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2015
4. “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2016-cı il

Kh.G.Khalilova

Mingachevir State University

doctoral student of Azerbaijan State Agrariaan University

Cooperative relations as a basis for the development of the agrarian sector

Abstract

In modern times, the development of cooperation in the field of agriculture is relevant. In this regard, the advantages of cooperatives for producers in the agricultural sector were considered. There are many innovations in the creation of the legislative framework that determines the development of cooperation in agriculture in Azerbaijan. The current situation in cooperatives in the agricultural sector was also analyzed. At the same time, opportunities have been identified to expand the existing activities of agricultural cooperatives.

Keywords: *cooperative relations, cooperative, economic development, production, income, agriculture*

Х.Г.Халилова

Мингячевирский государственный университет

докторант Азербайджанского государственного аграрного университета

Кооперативные отношения как основа развития аграрного сектора

Резюме

В современное время актуально развитие кооперации в сфере сельского хозяйства. В связи с этим были рассмотрены преимущества кооперативов для товаропроизводителей в аграрной сфере. В создании законодательной базы, определяющей развитие кооперации в сельском хозяйстве Азербайджана, много нововведений. Также была проанализирована текущая ситуация в кооперативах аграрного сектора. В то же время выявлены возможности для расширения существующей деятельности сельскохозяйственных кооперативов.

Ключевые слова: *кооперативные отношения, кооператив, экономическое развитие, производство, доход, сельское хозяйство*

Elmi redaktor: i.e.d., prof. V.Əyyubov

Çapa təqdim edən redaktor: i.f.d., dos. N.Qədimli

Daxil olub: 17.03.2022

Çapa qəbul edilib: 01.04.2022